

Rabbin Van de Kamp: Secularisatie baart mij zorgen

"De politiek en de grotere maatschappij boeien mij. Je bent niet alleen lid van de joodse gemeenschap, maar ook van de Nederlandse samenleving, zeg ik dan maar." Aan het woord is rabbijn Lody van de Kamp, sinds 1997 lid van het Christen Democratisch Appèl. Christen Democratische Verkenningen is bijzonder benieuwd naar zijn beweegredenen om zich aan te sluiten bij een partij die zich baseert op de grondslag van het Evangelie, naar zijn beoordeling van de betekenis van de christen-democratie vandaag en naar de politieke opvattingen binnen de joodse gemeenschap. Theo Brinkel sprak met hem.

Van de Kamp: "Ik ben onlangs vanuit het rabbinaat het bedrijfsleven ingestapt. Dat gaf mij meer ruimte om mij te verdiepen in het politieke gebeuren dan als rabbijn van een gemeente. In die hoedanigheid moet je altijd een zekere terughoudendheid in acht nemen. Dat geldt in rabbinenland, zoals het misschien ook wel een beetje voor domineesland opgaat."

"Mijn keuze voor het CDA is mede het gevolg van een gesprek met Ernst Hirsch Ballin. Die heeft mij aangespoord om de stap inderdaad te zetten. Het lag voor de hand om een bepaalde keuze te maken. Als joodse gemeenschap beschikken wij nu eenmaal niet over een 'JDA', een joodse partij. Ik had altijd al speciale belangstelling voor de

religieuze partijen in Nederland. Klein-rechts bijvoorbeeld. Maar actief participeren in de politiek van de kleine christelijke partijen stuit voor een jood op moeilijkheden. Want die partijen vragen dat je niet alleen de politieke boodschap, maar ook de religieuze onderschrijft.

Ik heb de stap naar het lidmaatschap dan ook niet zomaar gemaakt. Want de 'C' staat wel voor christelijk. Het is iets waar ik als jood weinig mee heb, tenzij als iemand die interesse heeft voor religie. Maar het is mij duidelijk geworden dat het christelijk geloof in het CDA een bepaalde rol toebedeeld is. Ik kan mij er goed in vinden dat een politieke partij een religieuze boodschap laat meespreken, zoals het CDA dat doet. Het verenigt mensen immers op een politieke overtuiging

die haar oorsprong heeft in het Evangelie."

Rabbin Van de Kamp begon de stap naar lidmaatschap van het CDA, dat hij betitelt als "de grootste religieuze partij van Nederland", in overweging te nemen toen die partij ophield deel uit te maken van de regering. Van de Kamp: "In de afgelopen jaren heb ik mij via mijn tweewekelijkse column in het Nieuw Israëlitisch Weekblad nog wel eens publiekelijk uitgelaten over de noodzaak van een religieus gedachtegoed in de samenleving en in de politiek. Toen het CDA voor een langere periode in de oppositie kwam, veranderde er iets wezenlijks in Nederland. Ik heb mijzelf de vraag gesteld of de teruggang van het CDA een gevolg is van de secularisatie, of dat de teruggang van het CDA juist een oorzaak zal zijn van verdere doorzetting van de secularisatie. In ieder geval: Een samenleving waar de religie geen stem meer heeft, zal leiden tot verdergaande secularisatie. De voor mij logische conclusie was om zelf ook meer actief bij de politiek betrokken te zijn."

De vorming van het paarse kabinet was een teken van die voortschrijdende secularisering. Van de Kamp: "Ik was nu ook weer niet zó politiek geëngageerd dat ik het paarse kabinet op zichzelf reden vond om lid van het CDA te worden. Zo fanatiek werkte het ook niet. Het waren eerder kleine stappen, die tezamen een belangrijke tendens laten zien. Denk aan het verdwijnen van de zondagsrust, de aanpassing van de winkelsluitingswet. Je kunt het zien als symptoom. Hoe dat ging, zo sluipenderwijs. Of de stellingname van het paarse kabinet en de paarse fracties ten aanzien van de euthanasiediscussie.

Daarnaast merk je, zeker in de joodse gemeenschap, heel sterk de secularisatie die zich feitelijk aan het voltrekken is. Een groot aantal factoren leidt ertoe dat datgene wat niet zo lang geleden als acceptabel en bekend gold, langzamerhand verdwijnt. Toen ik onderwijs volgde, was het bijvoorbeeld de gewoonste zaak van de wereld dat joodse kindertjes op zaterdag niet naar school gingen. Er was wel school, maar op de sjabbath en de andere joodse feestdagen ging ik er niet heen. Mijn ouders hoefden dat alleen maar bij het hoofd der school te melden. En het werd zonder discussie aanvaard. Door die vanzelfsprekende aanvaarding voelde je je als jood onderdeel van de Nederlandse samenleving. In die sfeer heb ik de lagere school en de HBS doorlopen. Maar ik merk nu bij onze dochter en bij andere joodse leerlingen dat die vanzelfsprekende toestemming er niet meer is. Onze dochter volgde een opleiding voor apothekersassistente. Dat is middelbaar beroepsonderwijs. Joodse feestdagen volgen altijd een cyclus van een aantal dagen in het najaar. We stuurden dus aan het begin van het jaar een briefje naar de school om daar op te wijzen en vrij te vragen. Toen kregen we een reactie van: 'Ja, mijnheer Van de Kamp, we hebben zoveel groepen in de samenleving. Wij zijn een multiculturele samenleving, we kunnen niet met iedereen rekening houden.' Je moet er dus een discussie over gaan houden. Met het argument 'we kunnen niet iedereen vrijgeven', wordt de toestemming geweigerd. Daardoor merk je dat de secularisatie greep op de samenleving krijgt. Het is niet meer dat iemand zonder meer kan zeggen: 'Het spijt me op zondag kan ik niet werken om reden van mijn geloofsovertuiging.' Ik maak mij daar zorgen over."

Intolerantie

De secularisatie heeft dus eigenlijk iets intolerants?

Van de Kamp: "In wezen wel. Kennelijk is het: hoe onkerkelijker het wordt, hoe minder ruimte er is voor mensen met afwijkende religieuze opvattingen. Het ligt natuurlijk niet alleen daaraan. Ik denk aan een discussie, uit de tijd waarin ik nog rabbijn was, die wij voerden met staatssecretaris Ploeg over het ritueel slachten. De staatssecretaris wilde het ritueel slachten aan beperkingen onderwerpen. Een van de argumenten die hij daarbij gebruikte was dat er nog maar zo weinig joden zijn in Nederland. De manier waarop wij die discussie moesten voeren was ook weer zo'n product van de secularisatie."

Er zijn krachten die dat proces van secularisatie kunnen keren, vindt de rabbijn. "Die moet je stimuleren. Eén van die krachten is de politiek. Dus ook het CDA. Dat doe je in ieder geval door een principiële standpunt in te nemen. Misschien wel principiëler dan de politiek van alledag zo toelaat. Ik heb daar altijd een goed voorbeeld van gezien in de jaren dertig, in de crisisperiode. Dat was in joods Amsterdam, in de diamantbewerkingsindustrie en in de confectionerie."

Van de Kamp vertelt hoe de sjabbat in de donkere wintermaanden al aan het einde van de vrijdagmiddag begint, zo tegen vier uur, half vijf. Vanaf dat moment mag er tot zaterdagavond niet meer worden gewerkt. En een orthodoxe jood deed dat dan ook niet. Van de Kamp: "In de crisistijd was het nog wel eens zo dat de joodse arbeider vrijdagmiddag naar huis wilde, terwijl de patroon crop stond dat er tot zes uur zou worden doorgewerkt. Het kwam er dan op neer dat de arbeider ontslagen

werd. Hij ging naar huis en moest proberen zondagochtend weer een ander baantje te vinden. Het was het gevolg van een uiterst principiële stellingname: op de sjabbat wordt niet gewerkt.

Zo'n stellingname heb ik gemist in het hele debat over de zondagsrust. Op een gegeven moment ging het om een broodfabriek in Bunschoten. Die dreigde ook zeven keer vierentwintig uur door te draaien. Ik hoorde iemand op de radio zeggen: 'Ik ga op zondag naar de kerk. Hoe moet dat dan?' De reactie was nogal laconiek: 'Deze meneer moet een keuze maken.' Dat is eigenlijk te gek in Nederland. Daar moet veel krachtiger stelling tegen worden genomen. Ook vanuit de kerken. Op die manier laten de kerken zichzelf naar de rand van de samenleving drukken. Ik heb altijd begrepen dat er op zondag meer mensen naar de kerk gaan dan naar het voetbal."

Het is niet de taak voor de joodse gemeenschap om de christelijke zondagsrust te bevorderen," zo had rabbijn Van de Kamp in het Nieuw Israëlitisch weekblad van 24 mei 1994 geschreven: "Wel hebben joden als burgers de taak om te laten zien dat de samenleving gediend is met het instandhouden van religieuze waarden." Want, zo legt de rabbijn uit, "die waarden dragen elementen in zich die ook goed zijn voor de joodse gemeenschap. Neem de zondagsrust. Een samenleving die de zondagsrust respecteert heeft ook begrip voor de betekenis van de sjabbatsrust in de joodse gemeenschap. Inherent aan de secularisatie is dat het minder vanzelfsprekend wordt rekening te houden met religieuze behoeften. Ook de joodse."

Rabbijn Lody van de Kamp

(foto Dirk Hol)

"Ook de discussie over de STER-reclame was destijds heel boeiend. Eigenlijk van de ene op de andere dag werd de STER-reclame op zondag ingevoerd. In een interview op de radio zei een van de kamerleden dat hij de problemen begreep, maar dat we nu eenmaal de revenuen nodig hadden om de omroep in stand te houden. Het komt er op neer dat je dus bereid bent dat laatste stukje zondag dat er dan nog is, politiek te verkopen. Ik ben er zeker van dat je met een meer principiële stellingname een heleboel mensen had kunnen mobiliseren."

Ontkerkelijking

Dat moet dan gebeuren in een samenleving waar ondertussen steeds meer mensen zodanig ontkerkelijkt zijn, dat ze niet meer begrijpen waarom je zo'n stap zet. Hoe spreek je een ontkerkelijkte samenleving aan in een taal die verstaan wordt zonder dat je het eigene van je boodschap prijs geeft?

Van de Kamp: "Als ik de uitspraken lees en hoor van Jaap de Hoop Scheffer dan

ben ik daar niet bang voor. Uiteindelijk is het CDA een partij met een heel grote achterban. Die is best te mobiliseren tegen de vervlakking, die de paarse politiek uitstraalt. Er zijn genoeg argumenten om die te mobiliseren."

Bisschop Muskens van Breda heeft op zijn manier een poging gedaan om ergens een streep te trekken. Hij verklaarde dat je de wet mocht overtreden als je in een noodsituatie verkeert. Hij sprak daarbij de overheid aan op haar taak de armoede te bestrijden. Rabbijn Van de Kamp legt het uit als een soort noodkreet: "Als bisschop in Nederland moet je heel goed weten wat je doet, voordat je mensen oproept tot een bepaalde stap. Aan de andere kant heeft hij toch wel wat politici wakker geschud. En in wezen is er armoede in Nederland. Met het mooie verhaal over al die keurige sociale voorzieningen alleen ben je er niet. Ik kan mij voorstellen dat iemand het nodig vindt zo'n stap te zetten, teneinde de dames en

heren in Den Haag eens wakker te schudden. En het heeft gewerkt. De minister-president heeft er toch maar over gesproken met de bisschop. Ik ben ervan overtuigd dat het een soort denkproces teweeg brengt."

Hoe zou het CDA op dat soort uitspraken moeten reageren?

Van de Kamp: "Het CDA moet een dergelijke uitspraak beschouwen als een uitspraak van een geestverwant. Het CDA luistert natuurlijk nauwgezet naar hetgeen de bisschoppen aan de samenleving te vertellen hebben. Zo'n boodschap is niet alleen gericht naar dit kabinet en niet alleen naar de paarse politiek, maar ook naar de samenleving als geheel. Dus ook het CDA zou er iets mee moeten doen."

Van de Kamp maakt een vergelijking met de afkeer van het gedoogbeleid, die het CDA laat zien in het rapport 'Nieuwe wegen, vaste waarden'. Van de Kamp: "In de joods-religieuze traditie heb je je te houden aan de wet. Gedogen betekent dat de wetgever enerzijds wetgeving uitvaardigt, maar anderzijds gedooft dat deze niet wordt nageleefd. Of het nu ten aanzien van het tolereren van uitgeprocedeerde asielzoekers is, of het drugsbeleid, of het verbod op euthanasie. Het kan zijn dat de meeste kiezers een andere houding aannemen. Dus als het CDA af wil van het toelaten dat de wet niet wordt gehandhaafd, kan het gevolg zijn dat het op een gegeven moment geen politieke verantwoordelijkheid meer kan dragen. De kleine christelijke partijen kiezen daarvoor. Het CDA wil dan toch een bepaalde tolerantie aanvaarden, en kiest ervoor toch een zekere medeverantwoordelijkheid te blijven dragen. Zo is het bij de euthanasiewetgeving. Je trekt je princi-

piële grenzen, maar aan de andere kant wil je meespreken in de politieke werkelijkheid."

Van de Kamp laat zien hoe daar vanuit de joodse visie op de wet mee kan worden omgegaan: "Het voorbeeld is wat er in Israël plaatsvindt. Vanaf de oprichting van de staat Israël hebben de kleine rechtse partijen altijd wel een bepaalde regeringsverantwoordelijkheid gedragen. Dankzij de invloed van de religieuze partijen kan Israël nog steeds een joodse staat worden genoemd. Was dat niet zo geweest, dan had zich ook daar een soort secularisatie voltrokken. Dan was er weinig overgebleven van het religieus-joodse karakter die een joodse staat in onze ogen dient te hebben."

In hoeverre is uw stap om lid te worden van het CDA representatief te noemen voor meer mensen uit de joodse gemeenschap. Meestal waren joden actief in de PvdA en de VVD. Is er een tendens gaande naar andere partijen?

Van de Kamp: "Veel joden rekenen zich politiek tot de sociaal-democratie dan wel tot het liberalisme. Het socialisme had zelfs gedeeltelijk zijn oorsprong in de joodse gemeenschap. Een interessante kanttekening daarbij: De goede vertegenwoordiging van de joodse gemeenschap in de SDAP was in weerwil van de uitlatingen van de toenmalige geestelijke leiding binnen de joodse gemeenschap. Zoals de bisschoppen tegen het lidmaatschap van katholieken bij de SDAP waren, zo waren dat ook de opperrabbijnen als het om het lidmaatschap van joden ging van die partij. En zij hebben dat laten weten ook. Op het moment dat breed bekend wordt dat rabbijn Van de Kamp lid is geworden van het CDA, zullen er wel de nodige wenkbrauwen gefronst wor-

den. Het wil helemaal niet zeggen dat er wel meer schaapjes zullen volgen. Het is hest een stap hoor. Zeker in Nederland. In Duitsland bijvoorbeeld zijn er naar verhouding meer joden lid van de CDU dan hier van het CDA. Zij hebben ook een of twee plaatsen in de Bondsdag. Voor Nederland is het feit, dat je lid wordt van een partij die de naam heeft christelijk te zijn, een nieuw fenomeen. Voor de totstandkoming van het CDA volgden de partijen nog de scheidslijnen van de verzuiling. Die zuilen waren katholiek en protestant, maar niet voor joden. Als jood werd je geen lid van de KVP, van de CHU of van de ARP. Daarom heeft het ook heel lang geduurd voordat joden politieke interesse kregen voor het CDA. Het CDA is nu een vereniging van de bekende bloedgroepen; nu ligt het anders."

Profilering religieuze gezagsdragers

U zei dat de opperrabbijnen zich in de eigen gemeenschap uitspraken tegen het socialisme. Zijn er ook uitspraken denkbaar vanuit joodse religieuze gezagsdragers, gericht aan de samenleving als geheel? Komt dat voor? Is het er de tijd voor?

Van de Kamp: "Eigenlijk moet u dat niet aan mij vragen. Vanaf het allereerste begin dat ik rabbijn was in Nederland, dat was in 1981, heb ik mij altijd naar buiten toe geprofileerd. Of dat nu richting politiek was of naar de samenleving. Ik heb mijn mond open gedaan via artikelen, via persberichten. Maar in dat opzicht was ik wel een eenling. Rabbijnen doen dat naar mijn smaak niet genoeg. Je vertegenwoordigt als rabbijn je mensen niet alleen in religieus opzicht, maar ook maatschappelijk. Het is je taak er een stuk leiding aan te geven. Dus ik denk dat het veel meer zou moeten. Dat kan ook. Ik kan

mij voorstellen dat ook rabbijnen uitspraken doen als de bisschoppen. Als geestelijke, ook als rabbijn, heb je bepaalde verantwoordelijkheden naar de politiek toe, om te reageren wanneer er bepaalde signalen uit de samenleving komen.

In Groot-Brittannië, waar zo'n 400.000 joden wonen, gaf bijvoorbeeld de vorige opperrabbijn Jacobovitz met grote regelmaat zijn visie op de meest uiteenlopende maatschappelijke zaken. En die maakte hij ook duidelijk kenbaar. Uiteindelijk is hij lid geworden van het *House of Lords*. Hij is daar uitgerekend benoemd vanwege zijn visie op levensvraagstukken en vanwege het feit dat hij zich maatschappelijk zo sterk heeft geprofileerd. Ook met betrekking tot vraagstukken die niet specifiek joods waren. Dat zou in Nederland ook moeten.

Het vreemde is een beetje dat we nog wel bereid zijn onze nek uit te steken, wanneer het gaat over Israël of de belangen van de joodse gemeenschap. Wij maken ons wel druk over allerlei eigen religieuze zaken. Maar zodra er bredere vraagstukken aan de orde zijn, zijn leden van de joodse gemeenschap nogal eens geneigd om zich naar binnen te keren. Dat heeft natuurlijk zijn historische achtergronden, maar die houding is er wel een beetje."

De rabbijn geeft een overzicht van de verschillende joodse organisaties in Nederland. De joodse gemeenschap in Nederland bestaat uit 30.000 tot 40.000 zielen. Van hen is een deel lid van één van de drie kerkgenootschappen. De twee orthodoxe kerkgenootschappen zijn het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap en het Portugees-Israëlitisch Kerkgenootschap.

Het vrijzinnige kerkgenootschap is het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden. Bij elkaar tellen zij ongeveer 7000 leden. De rest is niet religieus gebonden. Joden die geen lid zijn van een kerkgenootschap hebben ook nauwelijks nog een band met het jodendom als religie. In de twee orthodoxe gemeenschappen leeft het grootste deel niet bewust orthodox, maar de leden vinden wel dat zij lid moeten zijn van een orthodox genootschap, vanwege allerlei faciliteiten als huwelijksluitingen, orthodoxe rites of begrafenissen. De kern van de joodse gemeenschap is dus eigenlijk heel klein.

"Daarom kun je ook niet spreken van een bepaalde politieke oriëntatie onder joden", aldus Van de Kamp. "Voor de Tweede Wereldoorlog, toen er nog 140.000 joden in Nederland waren, kon je inderdaad zeggen dat het grootste deel van de arbeidersklasse binnen de joodse gemeenschap sociaal-democratisch georiënteerd was en het hogere kader meer liberaal. En dat was het zo'n beetje. Ook met 140.000 leden was de joodse gemeenschap toen te klein om zichzelf te organiseren. Bovendien was een deel nogal zionistisch, op Israël gericht. Dat leidde tot een bepaalde onverschilligheid ten opzichte van de politiek in Nederland.

Die politieke onverschilligheid bestaat nog wel een beetje. Men houdt zich niet zo bezig met het maken van een politieke keuze. Daadwerkelijk lid van een politieke partij zijn er vrij weinig. De joodse gemeenschap verhoudt zich dan ook nauwelijks tot de christen-democratie. Ik heb dat ook altijd gemerkt in mijn contacten met kerkelijke organisaties. Die zeiden dan: 'Wat heb je daar nu eigenlijk te zoeken?' Vaak wordt de politieke keuze gestuurd door

de aandacht die gegeven wordt aan Israël. Een klein deel van de joodse gemeenschap wenst nog wel te stemmen op klein-rechts, vanwege het Midden-Oosten-standpunt. Getalsmatig is het natuurlijk marginaal, maar iemand als Schutte spreekt de mensen aan. Het CDA ook wel. Maar wanneer de PvdA wel eens wat progressieve ideeën heeft over het Midden-Oosten, doet zij het in de ogen van de joodse gemeenschap heel slecht. Dat is een belangrijk criterium. Het beleid van minister Van Mierlo ten aanzien van Israël zou voor veel joden weleens een reden kunnen zijn om bij de komende verkiezingen geen interesse te hebben voor D66. De joodse gemeenschap is verbonden met Israël. Religieus, om historische redenen, maar ook vanwege familiebanden."

Joden en het CDA

In de discussies tussen joden en christenen komt dikwijls de relatie tussen het Oude en het Nieuwe testament naar boven. Het Oude zou in het teken staan van de gerechtigheid, het Nieuwe van de liefde. Een dergelijke discussie is ook opgekomen naar aanleiding van het boek van ds. Nico ter Linden, 'Het verhaal gaat'. Is die discussie politiek relevant voor het CDA? Zou het CDA zich kunnen afsluiten voor mensen zoals u?

Van de Kamp: "Ik denk het niet. Je kunt ook niet spreken van één christelijke visie in Nederland. Er zijn allerlei theologische opvattingen binnen het christendom. En ook in het CDA. Ik heb de afgelopen jaren nogal wat spreekbeurten gehad voor kerkelijke groeperingen. De ene groepering heeft een heel duidelijk Israël-gerichte theologie, de andere helemaal niet. In het grote gebeuren van het CDA zijn al die stromingen vertegenwoordigd. Ook die stromingen die vinden dat het jodendom na 2000 jaar recht heeft op de erkenning als zelfstandige religie, die kan

voortbestaan zonder de weg naar het Nieuwe Testament. Die stroming is ook aanwezig in het CDA. Dat er daarnaast bepaalde visies zijn die haaks staan op wat de jood doet met de Bijbel, het zij zo. Maar dan zullen die groepen er ook aan moeten wennen dat een jood lid kan zijn van het CDA. Het is een gewenningsproces van beide kanten. Uiteraard binnen grenzen, want het is toch het CDA."

Rabbijn Van de Kamp vertelt wat voor hem de kern is van de politiek van het CDA en voegt daaraan toe dat de tijd zal moeten leren of er de ruimte voor bestaat. Van de Kamp: "Het CDA draagt een politieke visie uit op maatschappelijk gebied, over gezondheidszorg, welzijn, onderwijs, noem maar op, die gevoed wordt vanuit religieuze principes die te herleiden zijn naar de Bijbel. Dat moet het uitgangspunt zijn. Dat mag het CDA dat wat mij betreft best christelijke waarden blijven noemen. De kerk noemt het christelijke waarden, ik vind dat er voor die tijd ook al iets was. Voor mij is het een omschrijving van een religieus gedachtegoed dat past in het jodendom. Dat moet het mechanisme zijn dat het politiek denken bestuurt. Komt er op een gegeven moment een situatie, waarin alleen het Evangelie en het uitdragen van het Evangelie in de politiek gezien wordt als de essentie, dan kom je in de sfeer van klein-rechts. Dat is een vorm van vernauwing, waarvan ik mij moet afvragen of een jood daar ruimte in heeft."

Wanneer zou het CDA voor u te ruim worden en niet meer interessant zijn?

Van de Kamp: "Het CDA zal heel duidelijk moeten vasthouden aan de christelijke grondslag, naar de modus die is

gevonden bij de vorming van de partij door de samenvoeging van de verschillende zuilen. Daar moet het aan vasthouden. Het feit dat ik als jood lid ben geworden van het CDA moet niet een beeld scheppen van: iedereen die iets heeft met religie kan zich in het CDA vinden. Het CDA moet die christelijke normen en grenzen handhaven, die het zichzelf oplegde bij de oprichting. Als anderen vinden dat dergelijke waarden daadwerkelijk onderdeel moeten uitmaken van datgene wat de politiek vormt, is dat meegenomen; dan kunnen zij zich daar ook invoegen. Maar niet meer dan dat, denk ik. Ik besef heel goed dat de basis waarop je als jood participeert in het CDA smaller is. Maar het CDA moet niet een soort overlegorgaan worden waar joden, christenen, moslims of hindoes alleen bij elkaar komen, omdat zij allen iets religieus hebben. Dan zou er sprake zijn van verwatering. De waarde van het CDA in politiek Nederland is dat het een grote politieke stroming is op christelijke grondslag. Dus een afspiegeling van het christelijke segment van de samenleving. En dat zal het moeten blijven."

Drs. Th.B.F.M. Brinkel